

УДК 94 (447) 1987–1989
ББК 63.5

Степан Кобута
(м. Івано-Франківськ, Україна)

ФОРМИ Й МЕТОДИ ПРОТИДІЇ ВІДРОДЖЕННЮ УГКЦ КОМУНІСТИЧНОЮ ВЛАДОЮ В 1987–1989 рр. (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті розглядаються основні підходи, форми й методи протидії процесу відновлення діяльності Української греко-католицької церкви (УГКЦ), що застосовували комуністичні партійні комітети, інші органи радянської влади на території Івано-Франківської області. Звернуто увагу на практичні заходи влади, наведено приклади використання різних, у тому числі й провокаційних дій стосовно віруючих і прихильників відродження церкви.

Ключові слова: Івано-Франківська область, комуністичні органи влади, легалізація церкви, національно-релігійне відродження, Українська греко-католицька церква (УГКЦ).

Важливою складовою боротьби за незалежність України в кінці ХХ століття став широкий суспільно-громадський рух за відновлення законної діяльності (легалізацію) Української греко-католицької церкви (УГКЦ). Він набрав особливого розмаху на заході республіки, у межах трьох галицьких областей: Івано-Франківської, Львівської й Тернопільської, а також Закарпаття, що впродовж кількох століть вважалися традиційними територіями поширення греко-католицизму (уніатства). Насильницька ліквідація комуністичною владою УГКЦ у 1946–1949 рр. спрямовувалася не тільки на знищення національної церкви, але й на підрив національної самобутності та духовного світогляду мільйонів українців. Тривала боротьба радянських владних структур “із залишками уніатства” на західноукраїнських землях протягом чотирьох десятиків років залишалася частиною стратегії ідеологічної боротьби комуністичного режиму проти свідомого українства. Але, усупереч офіційним заявам про остаточне викорінення “уніатства”, у другій половині 1980-х років рух за легалізацію “батьківської віри” набрав масового характеру, ставши основою для фактичного відновлення структур і впливу УГКЦ на українській землі.

Указана проблема частково знайшла своє наукове висвітлення в працях відомих вітчизняних дослідників питання українського національно-духовного відродження І.Андрухів, О.Гриніва, В.Єленського, С.Здіорука, В.Іванишина, В.Марчука, В.Пашенка, М.Рибачука, Я.Стоцького, О.Уткіна, О.Шуби, А.Юраша та ін. Окремі її аспекти порушував у своїх працях й автор, хоч загалом історія суспільної боротьби за легалізацію УГКЦ ще не є вичерпаною й потребує серйозної дослідницької роботи. У статті акцентується увага на формах і методах протидії з боку партійних і радянських органів Івано-Франківської області процесу національно-релігійного відродження на його найскладнішому початковому етапі в 1987–1989 рр., коли комуністична влада ще зберігала силу й контроль за суспільною ситуацією в області.

Основою джерельної бази дослідження стали неопубліковані документи партійних і державних органів влади, матеріали друкованих ЗМІ та неформальних друкованих видань періоду “перебудови”, спогади безпосередніх учасників тих подій.

Упродовж другої половини ХХ століття боротьба проти традиційної релігійності західних українців велась органами комуністичної влади у звичних для неї формах воявоначного атеїзму: закриття церков і храмів, перетворення більшості з них на господарські будівлі, переслідування прихильників забороненої УГКЦ, притягнення до адміністративної й навіть кримінальної відповідальності священників і віруючих, утримання активістів за відновлення церкви в психіатричних закладах. В ідеологічній доктрині комуністичної пропаганди УГКЦ відводилося місце “клерикальної націоналістич-

ної організації” із чітко вираженим антирадянським спрямуванням, тому практична робота владних структур у західноукраїнських областях спрямовувалася на недопущення її відродження.

У 1984 році ЦК КПРС видав постанову “Про протидію антикомуністичним акціям Ватикану, його підривної роботи проти соціалістичної держави, національно-визвольного і антивоєнного рухів”, на основі якої Рада у справах релігій при Раді Міністрів СРСР ухвалила свій документ “Про протизаконні дії уніатських елементів і заходи по їхньому припиненню”. Ці документи були відповідно продубльовані на республіканському й обласному рівнях, містили ряд заходів щодо боротьби з прихильниками греко-католицької віри. Серед основних методів протидії уніатству вказувалося на потребу посилити контроль за релігійним середовищем, щоб “виявити всі підпільні товариства УКЦ (Української католицької церкви. – *Авт.*), залишки уніатства, місця зборищ, “домашні церкви”, “монастирі”, домогтися повного їх припинення; припинити антигромадські прояви з боку негативно налаштованих католиків і уніатів, використання знятих з реєстрації культових споруд для проведення богослужінь і обрядів, їх ремонт та облаштування, поширення предметів уніатського культу; завершити на протязі найближчих років освоєння знятих з реєстрації колишніх культових споруд уніатів і католиків”¹.

Партійно-державні органи області постійно відслідковували події, пов’язані з діяльністю підпільної (катакомбної) церковної організації. У 1987 р. у полі їхнього зору на Прикарпатті перебували 45 греко-католицьких священників, 73 монахи й монахині, указувалося про 15 тисяч переконаних віруючих². Найбільш активними визначалися прихильники УГКЦ у Долинському, Калуському, Надвірнянському, Тисменицькому й Тлумацькому районах.

Контроль за діяльністю релігійних громад і віруючих на території області здійснював Інститут Уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР в Івано-Франківській області, працівники якого систематично звітували про власну діяльність. Серед методів їхньої роботи були постійні відвідування житлових помешкань колишніх священників і монахів УГКЦ, а також осіб, стосовно яких надходила інформація про ймовірну священничну діяльність, проведення з ними профілактичних бесід, оголошення застережень щодо порушень чинного законодавства про релігійні культу³.

В умовах проголошеної М.Горбачовим політики “перебудови” і “демократизації” загальний характер методів діяльності партійних органів не тільки не змінився, але набув ознак оновленого ідеологічного фронту боротьби з проявами “релігійного екстремізму”⁴.

Стосовно осіб, які проводили релігійну діяльність усупереч тогочасному законодавству, застосовувалися різні форми впливу. Якщо в 1985 і 1986 роках до адміністративної відповідальності (штрафи, адміністративні арешти) було притягнуто по 17 осіб, то в 1988 році органи влади області зафіксували 50 порушень законодавства про культу представниками греко-католицьких громад, у 1989 році їхня кількість склала 90 проявів. До адміністративної відповідальності було притягнуто відповідно 34 і 57 осіб⁵. Здійснювалася ліквідація “домашніх церков”: у 1986 – першій половині 1987 років було припинено проведення богослужінь у помешканнях священників В.Бартка (Городенка), Я.Сірецького, П.Чучмана й М.Косила (Яремче), М.Матійцева (Калуш), у домі матері єпископа П.Василика (Коломия), вилучалися культові предмети й атрибутика⁶. Місцева преса публікувала матеріали антиуніатського характеру, підготовлені столичними та місцевими журналістами.

Але з появою самвидавної літератури подібні випадки отримували публічний розголос. Так, “Український вісник” на своїх сторінках опублікував відкрите звернення мешканця м. Городенка В.Бартка до М.Горбачова, у якому той повідомляв партійного

лідера СРСР про неправомірні дії місцевих владних чиновників стосовно його права на свободу совісті⁷. Подібні матеріали змушували чиновників від атеїзму зменшити правове свавілля, до якого вони вдавалися в доперебудовний час.

Та все ж подібні адміністративні переслідування не могли зупинити бажання людей прилучитися до віри. Новим явищем суспільного життя краю стали публічні виступи греко-католиків, що проводилися у формі релігійних зібрань і несанкціонованих богослужінь, звернень до органів влади з вимогою реєстрації греко-католицьких громад. У травні 1987 р. регіон облетіла звістка про “грушівський” релігійний феномен – появу на недіючій греко-католицькій капличці в с. Грушів на Львівщині зображення Богородиці. До вказаного місця потяглися десятки тисяч прочан, це явище викликало піднесення серед віруючих, спричинивши релігійні зібрання в багатьох населених пунктах Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської областей. Львівський обком КПУ кваліфікував ці події як провокації та поширення брехливих чуток, за допомогою яких “підтримувані з-за кордону уніати намагаються нав’язати релігійний і національний фанатизм, використовуючи релігійно забарвлені націоналістичні традиції і звичаї, на що й піддалися політично незрілі громадяни”⁸.

Подібну позицію займала офіційна влада Прикарпаття. У звіті обласного уповноваженого в справах релігії відзначалося, що “партійні, громадські організації приділяють постійну увагу контрпропагандистській роботі в частині викриття ворожої політики Ватикану і керівництва уніатської церкви, розвінчуванню наклепів з питання запровадження християнства на Русі, фабрикації в с. Грушів Дрогобицького району Львівської області та в деяких селах нашої області так званого “дива” появи богоматері”⁹. При цьому не враховувався той факт, що серед прочан основну масу склали люди середнього віку, студентська й учнівська молодь, які, усупереч офіційному в країні атеїстичному вихованню, проявляли підвищений інтерес до цього релігійного феномену. Під впливом “грушівських” подій тільки в травні 1987 року в містах Івано-Франківськ, Калуш, Коломия, у ряді сіл Долинського, Калуського, Надвірнянського, Рогатинського, Рожнятівського, Тисменицького, Тлумацького районів відбулися три десятки несанкціонованих релігійних зібрань і богослужінь греко-католиків, на яких лунали заклики до влади дозволити реєстрацію греко-католицьких громад, передати їм у користування колишні культові споруди, що використовувалися не за призначенням¹⁰.

Наростання спонтанного релігійного руху викликало занепокоєння в партійного керівництва республіки. З ініціативи відділу пропаганди й агітації ЦК КПУ на початку червня в м. Дрогобич була проведена нарада керівників партійних і правоохоронних органів семи західноукраїнських областей. На ній було визначено коло заходів з нейтралізації “виступів уніатів”, що зводилися до посилення адміністративного й ідеологічного тиску на прихильників церкви, будь-яка теоретична можливість компромісів відкидалася. У пресі зросла кількість пропагандистських матеріалів, спрямованих проти УГКЦ, до її прихильників застосовувалися адміністративні заходи впливу (штрафи, затримання тощо).

У ряді сіл Рожнятівського й Тлумацького районів було проведено демонстративне закриття діючих церков із вилученням церковного майна та предметів богослужінь. Так, на Тлумаччині подібні акції місцева влада за підтримки працівників міліції вчинила в селах Білогірка, Братишів, Будзин, Гринівці, Долина, Колінці, Локітка, Надорожна, Одаїв, Остриня, а на Рожнятівщині протиправні дії влади здійснювалися в селищах Перегінськ і Брошнів-Осада. При цьому селяни висловлювали обурення не тільки самим фактом приниження їхньої гідності й обмеження прав на свободу віросповідання, але й відвертим грабунком церковного майна, частина якого мала художню та історичну цінність¹¹.

У таких умовах група священників і віруючих у серпні 1987 р. звернулася до Папи Римського Івана Павла II з відкритою заявою про свій вихід із підпілля з проханням посприяти “всіма можливими способами справі легалізації УГКЦ в СРСР”¹². Заява викликала численні відгуки в зарубіжній пресі, а глава УГКЦ М.Любачівський назвав її “криком про допомогу”. Серед тих, хто її підписав, були священники з Прикарпаття П.Василик, В.Війтишин, М.Сімкайло, ряд монахів і віруючих. Одного з авторів заяви єпископа П.Василика було затримано. Від нього вимагали відкликання самої заяви та спростування викладених у ній вимог, на що владика відповів відмовою¹³. За відновлення УГКЦ активно виступали й українські правозахисники та дисиденти, які в нових умовах активізували свою діяльність. Новий імпульс у своїй роботі отримав і громадський Комітет захисту Української католицької церкви, який восени 1987 року очолив колишній політв’язень І.Гель. У складі комітету були представники Прикарпаття С.Петраш-Січко й колишній політв’язень, а з грудня 1988 року священник УГКЦ Я.Лесів. Основним напрямом діяльності комітету стала популяризація ідеї легалізації церкви серед населення та домагання перед партійно-державними органами реєстрації її громад.

Активізації греко-католицьких віруючих сприяло відзначення християнським світом у 1988 р. тисячолітнього ювілею хрещення Київської Русі. Радіо “Свобода” повідомляло, що “серед віруючих Західної України відчувається велике піднесення, спонтанно люди збирають підписи і їдуть із зверненнями до Москви домагатися легалізації їхньої парафії”, і що протягом трьох перших місяців 1988 р. у галицьких областях і Закарпатті було зібрано близько 10 тис. підписів на підтримку УГКЦ¹⁴. Ще одним кроком у боротьбі за власну церкву стали звернення віруючих про реєстрацію греко-католицьких громад. Незважаючи на психологічний тиск з боку органів влади, за перший квартал 1988 року було подано 15 заяв про реєстрацію греко-католицьких громад, які не були задоволені¹⁵.

Продовжувалася практика проведення несанкціонованих богослужінь у тих місцях і населених пунктах, де були розташовані закриті колишні культові споруди УГКЦ, а жителі домагалися реєстрації релігійних громад. Найбільш масові з них, присвячені 1000-літтю хрещення Русі, мали значний резонансний характер як, наприклад, п’ятитисячне зібрання греко-католиків 17 липня 1988 р. на Ясній горі на території колишнього Гошівського монастиря¹⁶. У цей самий час, незважаючи на перешкоди з боку міліції, з ініціативи духовенства УГКЦ і Комітету захисту УКЦ понад тисячу прикарпатців узяли участь у масовому святковому богослужінні в Зарваниці на Тернопільщині¹⁷.

Щоб запобігти наростанню греко-католицького руху, комуністична влада вдалася до послуг Російської православної церкви (РПЦ). За рекомендацією ЦК КПУ місцевим органам пропонувалося спростити процедуру реєстрації та відкриття в населених пунктах, охоплених уніатством, приходів РПЦ, підтримати видання українською мовою православної церковної літератури й календарів, збільшити набори слухачів у духовні семінарії, зорієнтовані на роботу в Західній Україні¹⁸. Значна роль у боротьбі проти УГКЦ відводилася правоохоронним органам, особливо МВС і КДБ. Ставлячи за мету “попередження групових антигромадських проявів зі сторони українських націоналістів, екстремістів з числа... церковників і сектантів”, партійне керівництво визначало цим органам завдання: виявляти інспіраторів і підбурювачів проведення несанкціонованих акцій; забезпечувати постійний оперативний нагляд за ними, своєчасне документування й припинення їхньої діяльності; забезпечувати контроль за обстановкою в населених пунктах, охоплених уніатством, з метою запобігання захопленню недіючих культових споруд і проведення релігійних зборів; контролювати діяльність уніатських священників, монахів і монахинь; рішуче припиняти факти проведення ними нелегальних зібрань і відправи релігійних обрядів¹⁹. Позиція партійної влади щодо питання УГКЦ залишалася жорсткою, без будь-яких натяків на компроміс, що створювало небезпечну ситуацію виникнення масового невдоволення греко-католицьких віруючих у західному регіоні.

Форсованими темпами проводилася реєстрація нових громад РПЦ, що мала завдати поширенню греко-католицьких настроїв серед населення. Протягом 1988 – першої половини 1989 рр. в Україні було зареєстровано 1 300 нових громад РПЦ, з них 1 100 в названих західноукраїнських областях, здебільшого в тих населених пунктах, які відзначалися прихильністю до УГКЦ²⁰. Так, в Івано-Франківській області за 1989 рік було зареєстровано 223 православних громади, їх загальна кількість склала 619 громад²¹. Таким чином, партійно-державними органами свідомо провокувалися конфліктні ситуації на релігійному ґрунті, у яких вони були на боці прихильників РПЦ. При цьому в ЦК КПУ заявлялося, що його позиція стосовно УГКЦ – “це не обмеження, заборона для віруючих, а недопущення використання релігії в антисоціальних, націоналістичних цілях”, бо можлива реєстрація УГКЦ викликала б “серйозний конфлікт, почався б розкол віруючих по релігійно-національній ознаці”, а її прихильники “попали б в підпорядкування реакційному емігрантському центру УКЦ”²².

Улітку 1989 року в області розгорнувся масовий демократичний рух за якісні політичні й національно-культурні зміни, виразною ознакою якого стала хвиля санкціонованих і несанкціонованих масових зібрань. Важливим елементом таких заходів було поєднання релігійних і політичних акцій, коли проведені богослужіння переростали в громадські мітинги, або ж, навпаки, священики як громадяни брали участь у публічних заходах²³. Серед наймасштабніших релігійних зібрань варто відзначити масовий хресний хід до Гошівського монастиря 17 травня на Долинщині, 40-тисячне греко-католицьке богослужіння 18 червня в Івано-Франківську, кількасоттисячне перепоховання жертв комуністичних репресій 29 жовтня в урочищі Дем’янів Лаз на околиці обласного центру.

Релігійний рух за відродження УГКЦ набув масового характеру, у багатьох населених пунктах проводилися скоординовані масові релігійні акції, під час яких дії віруючих та їхні вимоги ставали радикальнішими. Це було свідченням якісно нової ситуації, у якій греко-католики переходили від мови прохань і петицій до мови вимог повної легалізації УГКЦ. Протистояти цьому натиску партійно-державна влада вже не могла.

Усвідомлюючи це, керівництво республіки змушене було піти на поступки, щоб утримати в руках процес, який загрожував стати некерованим. У листопаді 1989 р. Рада в справах релігій при Раді Міністрів УРСР визнала за доцільне дозволити реєстрацію греко-католицьких громад та оприлюднила заяву, у якій повідомлялося про можливість реєстрації громад УГКЦ. Це був перший вимушений крок, за яким пішов уже інший процес – явочної легалізації діяльності УГКЦ, підтриманий новообраними в 1990 році місцевими радами, що своїми нормативними документами зрівняли в правах і діяльності УГКЦ з іншими релігійними структурами.

Таким чином, незважаючи на використання різних форм та методів протидії, комуністичній владі так і не вдалося зупинити відродження національної церкви, перешкодити легалізації УГКЦ.

1. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. Р-388, оп. 2, спр. 211, арк. 21–23; ф. 1П, оп. 1, спр. 5358, арк. 1–9.
2. Там само, ф. 1п, оп. 1, спр. 5358, арк. 146.
3. Там само, ф. Р-388, оп. 2, спр. 211, арк. 1–20.
4. Там само, ф. 1П, оп. 1, спр. 5367, арк. 4.
5. Там само, ф. Р-388, оп. 2, спр. 218, арк. 5–6.
6. Там само, спр. 211, арк. 28–29.
7. Український вісник. Громадський літературно-художній та суспільно-політичний журнал. – 1987. – Вип. 7, 8, 9–10. – К. ; Львів. – Передрук самвидавного журналу з України (Балтимор ; Торонто : Укр. вид-во “Смолоскип” ім. В. Симоненка, 1988. – С. 91–93, 261–263, 264).
8. Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. ПЗ, оп. 62, спр. 101, 13–14.

9. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-388, оп. 2, спр. 211, арк. 44.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 25, спр. 3330, арк. 13–14; Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-388, оп. 2, спр. 211, арк. 55.
11. Горинь М. На старих позиціях / Михайло Горинь // Український вісник. Громадський літературно-художній та суспільно-політичний журнал. – 1987. – Вип. 7, 8, 9–10. – К. ; Львів. Передрук самвидавного журналу з України. – Балтимор ; Торонто : Укр. вид-во “Смолоскип” ім. В. Симоненка, 1988. – С. 303–314.
12. Заява // Український вісник. – 1987. – Вип. 7. – Серпень. – С. 79–80.
13. Пашенко В. Греко-католики в Україні від 40-х років ХХ століття до наших днів / Володимир Пашенко. – Полтава, 2002. – С. 455.
14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 3143, арк. 3.
15. Там само, арк. 86.
16. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 1П, оп. 1, спр. 5420, арк. 3–4.
17. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 3330, арк. 14–15.
18. Там само, оп. 32, спр. 2659, арк. 17; Держархів Івано-Франківської обл., ф. 1П, оп. 1, спр. 5374, арк. 27.
19. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 3364, арк. 17–18.
20. Там само, оп. 32, спр. 2659, арк. 7, 17.
21. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-388, оп. 2, спр. 218, арк. 2.
22. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2659, арк. 7.
23. Кобута С. Й. Мітингова “хвиля” 1989 р. на Прикарпатті / С. Й. Кобута, Л. П. Кобута // Федорчак Петро Степанович: Бібліографічний покажчик (до 80-річчя від дня народження та 50-річчя науково-педагогічної діяльності в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника). – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013. – С. 63–71.

Кобута Степан

(г. Івано-Франковск, Україна)

Формы и методы противодействия возрождению УГКЦ коммунистической властью в 1987–1989 гг. (на примере Ивано-Франковской области)

В статье рассматриваются основные подходы, формы и методы противодействия процессу восстановления деятельности Украинской греко-католической церкви (УГКЦ), которые использовали коммунистические партийные комитеты, другие органы советской власти на территории Ивано-Франковской области. Уделено внимание практической деятельности власти, приведены примеры использования разных, в том числе и провокационных действий против верующих и сторонников возрождения церкви.

Ключевые слова: Ивано-Франковская область, коммунистические органы власти, легализация церкви, национально-религиозное возрождение, Украинская греко-католическая церковь (УГКЦ).

Kobuta Stepan

(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Forms and methods of the communist authority counteractions against the UGCCCH revival in 1987–1989 (on the Ivano-Frankivsk region example)

The article observes the main approaches, forms and methods of the counteractions against the revival of the Ukrainian Greek-Catholic Church activity (UGCCCH), which were used by the communist party committees and other soviet authoritative bodies on the territory of the Ivano-Frankivsk region. The emphasis is made on the practical actions done by the authorities. The article provides the examples of usage of different actions, including the provocative ones, against the believers and adherents of the church revival.

Keywords: Ivano-Frankivsk region, communist authoritative bodies, church legalization, national-religious revival, Ukrainian Greek Catholic Church (UGCCCH).